

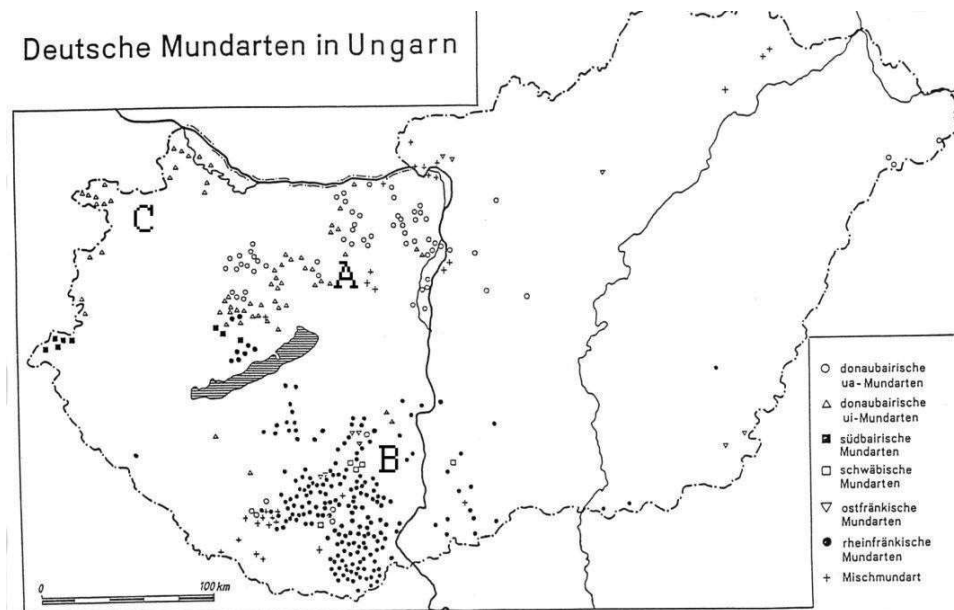
A magyarországi német dialektológiáról*

Kutatási tendenciák és eredmények

1. Előzmények. A hazai német nyelvjárások kutatása az 1945 előtti, különösen az 1920-as, 1930-as évek nyelvszigetkutatásainak eredményeit tekintve, az akkor gyűjtött – és részben magyar nyelven – publikált nyelvjárási anyagból kiindulva, azt felhasználva, az 50-es, 60-as években megújult. Az 1945 utáni, politikailag nem éppen kedvező légkörben, a hazai németiség nagy részének Magyarországról történt kitelepítése utáni igencsak feszült helyzetben, a kisebbségi nyelv háttérbe szorításának, a kommunikációs stratégiák átalakulásának időszakában megnehezült a tudományos kutatás is. Nem véletlen, hogy az MTA a volt NDK Tudományos Akadémiájával kötött keretmegállapodást MOLLAY KÁROLY, HUTTERER MIKLÓS és KIEFER FERENC kezdeményezésére és aktív részvételükkel, egyes ún. közös projektek (akkor még tervmunkának hívták) megindítására (HUTTERER–MOLLAY 1965). Az sem véletlen, hogy HUTTERER MIKLÓS, az ún. budapesti német dialektológiai iskola megeremítője, az akkori Szovjetunióban VIKTOR ZSIRMUNSZKIJ aspiránsaként írta meg az „iskolát” megalapozó nagy munkáját, a Dunántúli-középhegység német nyelvjárásainak összefoglaló hang- és szóföldrajzát, illetve szóképzését (HUTTERER 1963). HUTTERER és MOLLAY ebben az időszakban jelölik meg a magyarországi német dialektológia legfőbb kutatási feladatait egy hazai német nyelvatlasz, egy nyelvjárási tájszótár és egy nyelvjárási hangarchívum előkészítésében és megjelentetésében. Természetesen a Szász Tudományos Akadémia (Lipce) elméleti és nyelvjárás-kutatási tapasztalatai mellett (HUTTERER 1960) – főleg a 60-as, 70-es években – a marburgi (DSA = Német Nyelvatlasz) és bécsi dialektológiai iskolák elméleti és módszertani hatásai is megfigyelhetők az akkori hazai német dialektológiai tematikákban (HUTTERER 1961; MANHERZ 1968).

* Köszönettel tartozom Erb Máriának a Nyelvatlással kapcsolatos szövegrészek magyarításáért és Knipf-Komlósi Erzsébetnek, hogy akadémiai doktori értekezésének magyar nyelvű téziseit felhasználhattam beszámolómban.

1. ábra
Német nyelvjárások Magyarországon

2. HUTTERER a magyarországi németek által is lakott települések földrajzi elhelyezkedésének és a kitelepítés előtt többségében németek lakta régiók figyelembe vételével meghatározta a kitűzött projektek megvalósításához a kutatópontokat és a nyelvjárási, nyelvföldrajzi területeket: A-terület (154 kutatópont), a Dunántúli-középhegység a Balaton-felvidékkel (délnémet, bajor/középbajor és kis részben frank keverék nyelvjárások); B-terület (276 kutatópont), Délnyugat-Dunántúl (Tolna, Baranya megyék és Bácska, főleg középnémet, frank, hesseni, pfalzi, keleti-frank, sváb és bajor keverék nyelvjárások), C-terület (39 kutatópont), Nyugat-Magyarország (főleg bajor/középbajor, ill. a szlovén–osztrák–magyar határ mentén délbajor, stájer nyelvjárások). A szórványtelepülésekkel együtt az összesen 473 kutatópont nyelvjárási jellemzőinek felgyűjtéséhez elkészítette az alapkérdőívet, 600 szó és kifejezés gyűjteményét.

2. ábra

Az UDSA, azaz a Magyarországi német nyelvatlasz kérdőívének első oldala

FRAGEBUCH
ZUM
UNGARNDUITSCHEN SPRACHATLAS

Delegierte: 1. Dorog A-11 ↑
2. Tál A-10
3. Csallóka A-12

Budapest, 1962

3. ábra

Nyelvjárási adatok három kutatóponton a kérdőívben

UDSA: 329-336	1. A-10	2. A-11	3. A-12
329. Kirche templom	329. k'ɪoɪvɔ	329. k'ɪoɪvɔ	329. k'ɪoɪx
330. Kirchtag húsvé +	330. k'ɪrɪdɔx k'ɪrɪdɔx	330. k'ɪrɪtɔɪtɔɪ	330. k'ɪrɪdɔx
331. unG. pipacs +	331. pipäts	331. pipɔtsɪ	331. pipäts
332. klein kisei	332. k'l'än	332. k'l'ä	332. k'l'ä
333. kleiner kisebb	333. k'l'eno	333. k'l'ɛno	333. k'l'eno
334. Klumpen fűszomsz +	334. (hɔɪts)parɪtsɪ	334. k'l'umpɪ	334. k'l'umpsɪ !!
335. Koehlschlaf fűszomsz	335. k'ɔɪkɛfɔ	335. k'ɔɪkɛfɔ	335. k'ɔɪkɛfɔ
336. Ich bin gekommen jöttöm	336. i pɪn k'umo	336. i pɪn k'umo	336. k'umo

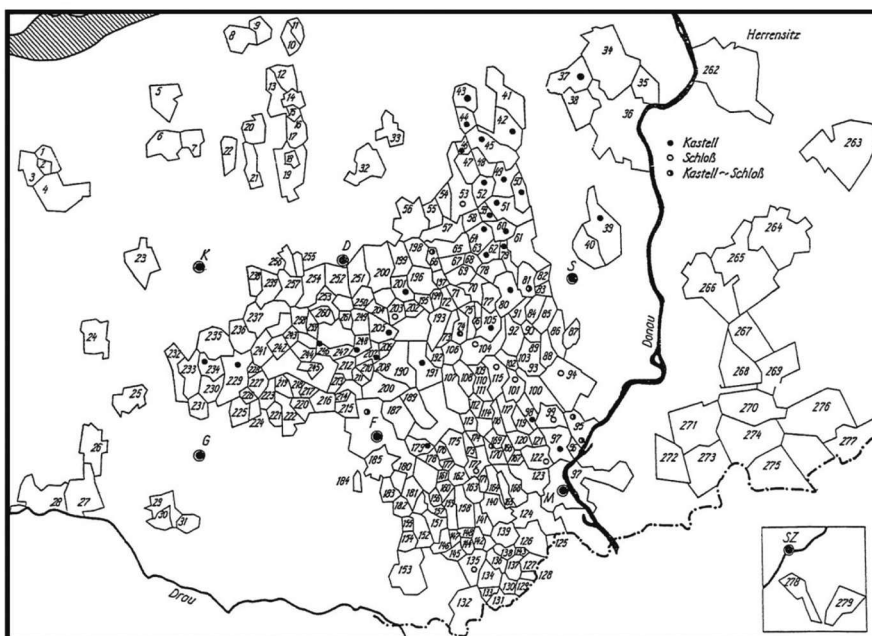
A Magyarországi német nyelvatlasz kérdőívének összeállításakor a fő cél az volt, hogy olyan nyelvi anyag rögzítésére kerüljön sor, amely az egyes helyi (bázis)nyelvjárások és regionálisan, valamint nyelvjárási szempontból is összefüggő nyelvjárási csoportok jellemzőit széleskörűen bemutatja. A kérdőív összeállításakor a fonetikával és szókincssel kapcsolatos kérdések egyenlő elosztásban szerepeltek. Az általános kérdések (mint *Vater/apa*, *Mutter/anya*, *Brot/kenyér*) mellett HUTTERER olyanokat is felvett a kérdőívbe, amelyek a sajátos paraszti szókincset reprezentálják, illetve a népszokásokhoz, a népi életformákhoz kapcsolódnak, így az atlaszt alkalmassá téve további regionális és települési kutatásokra (HUTTERER 1962).

A fonetikai átírásban HUTTERER a bajor-osztrák nyelvjáráskutatás hagyományára támaszkodik, különösen az egyes hangok (zöngétlen/zöngés) megkülönböztetésére vonatkozóan. A PFALZ–STEINHAUSER-féle rendszert két ponton is megváltoztatta, amennyiben a zöngés lenisek és zöngétlen fortisok közé illeszti a fél-lenis és fél-fortis mássalhangzókat, s bár az utóbbi zöngétlenek képzésükben ingadozhatnak, viszont ezáltal nyelvföldrajzi szempontból alkalmassá válnak egy-egy település nyelvjárási vagy regionális mássalhangzóinak megkülönböztetésére.¹ HUTTERER a redukált magánhangzók esetében az *E* típusút fordított *e*-vel (□), az *A* típusút fordított *a*-val (*ø*) jelöli (MANHERZ 1977: 35). A görög betűket SETÄLÄ mintája szerint kiskapitálissal helyettesíti, ezáltal a magyar dialektológia részére is elérhetővé téve a további munkákat.

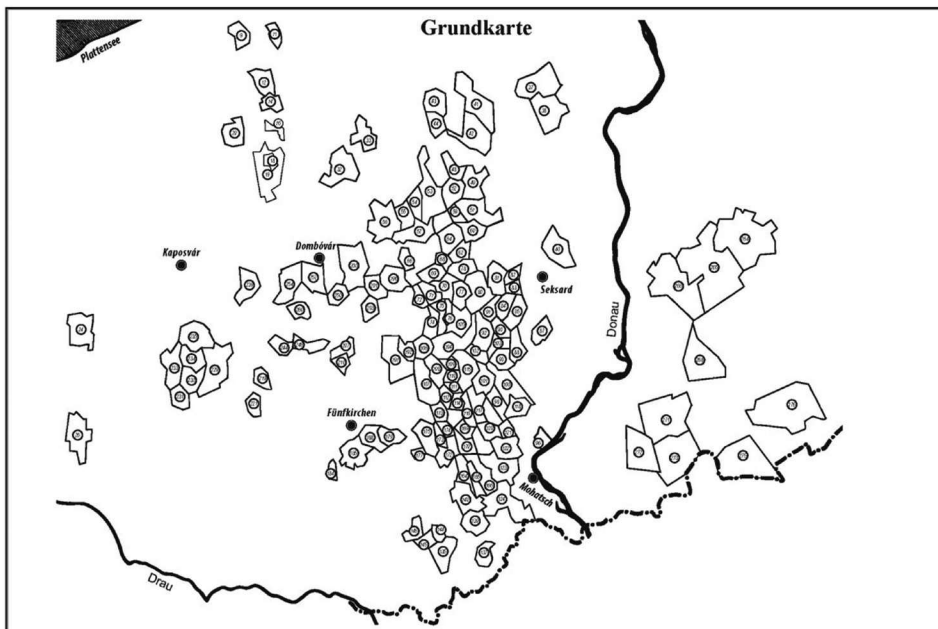
A 60-as évek eleje óta az ELTE-n, a PTE-n és a SZTE-n is HUTTERER rendszerét alkalmazzák a benyújtott diploma- és doktori munkák, illetve az MTA-n megvédett, a magyarországi német nyelvjárásokat tárgyaló disszertációk, valamint a különböző tudományos folyóiratok vonatkozó cikkeiben és publikációiban, azaz a magyarországi német nyelvjáráskutatásban. Ez a rendszer annyiban megfelel a modern dialektológia követelményeinek, hogy a magyarországi német nyelvjáráskutatásban megőrzi a fonetikai transzkripció hagyományát (pl. az alapmagánhangzók, egyes diakritikus jelek megtartásával, a zöngétlen és zöngés hangok megkülönböztetésével, a diftongusok megjelölésével), és ezzel megkönnyíti a mai kutatás számára a régebbi dialektológiai dolgozatok és gyűjtések felhasználását; a magyarországi német nyelvjárásokban előforduló hangok pontos visszaadását teszi lehetővé; a diakritikus módszer szerint épül fel, az alapvető jeleket a latin írásmódból veszi át, azonban nem viszi túlzásba a diakritikus jelek használatát, figyelembe veszi a nyomdatechnikai szempontokat is. A különbségek, amelyek SCHMIDT és WIESINGER „javaslataival” összehasonlítva jelentkeznek, azok, amelyek a bajor-osztrák dialektológiára általában jellemzőek, a rendszer csak annyival került kiegészítésre, ami a magyarországi német nyelvjárások különleges helyzetére vonatkozik. (MANHERZ 1977: 34–35.) (Létezik a hazai német dialektológiában egy másik transzkripció-típus, az ún. elnagyolt, egyszerűsített átírás [volkskundliche Transkription], amely a latin ábécé betűit használja diakritikus jelek nélkül.)

¹ „A német nyelvjárásokban éppen úgy mint a sztenderd nyelvben zöngéesség szerint párokba lehet rendezni az azonos helyen és módon képzett mássalhangzókat. Mivel azonban a zöngések is gyakran részleges zöngétlenedésen mennek keresztül, így a különbség [...] nem is annyira a zöngéességben mint inkább a képzés erősségében [...] rejlik, emiatt létezik ún. *fortis-lenis* kategorizálás is, amelyben az erőteljesebb *fortis* felel meg a zöngétlennek, a gyengébb *lenis* pedig a zöngésnek.” (<http://idegennyelvlor.blog.hu/2010/11/28>)

4. ábra
HUTTERER B-területet ábrázoló térképe

5. ábra
A B-terület módosított, 134 kutatópontot tartalmazó ERB-féle alaptérképe

HUTTERER az A- és B-területek térképeit is elkészítette (ún. Wabenkarte: az egyes kutatópontok, illetve települések kataszteri térképeken található közigazgatási településhatárait rajzoltatta meg, ezáltal ún. sejtszerkezetű térképet készítettett). Mivel a Dunántúli-középhegység és Nyugat-Magyarország német nyelvjárásairól nyelvöldrajzi és nyelvészociológiai monográfiák készültek (HUTTERER 1963; MANHERZ 1977), a készülő nyelvatlasz a B-területre koncentrált, ahol részben HUTTERER saját maga is gyűjtött anyagot, és kezdeményezésére, majd később MANHERZ és WILD irányításával – részben ők maguk, illetve általános és középiskolai tanárok, egyetemi hallgatók – a 276 kijelölt kutatópontból 134-en tudtak a kérdőívek alapján megbízható anyagot dokumentálni.

1992-ben megalakult az ELTE BTK-n a Germanisztikai Intézet, majd 1995-ben az intézeten belül a Magyarországi Németek Kutatási és Tanárképzési Központja, melynek egyik kiemelt kutatási feladata a német nyelvatlasz elkészítése volt. A B-terület közel 100 000-es adatbázisa, pontos fonetikai transzkripcióval számítógépes rögzítésre került. Több éves munkával elkészült a Magyarországi német nyelvatlasz (UDSA.) dél-magyarországi 1. és 2. kötete (BRENNER–ERB–MANHERZ Hrsg. 2008; ERB Hrsg. 2012). Sajnos HUTTERER MIKLÓS ezt már nem érthette meg.

A nyelvi jelenségek hang- és szóföldrajzi térképen való ábrázolásának módszertanát az adatbázisban rögzített anyag alapján ERB MARIA dolgozta ki. A HUTTERER-féle térképek elrendezését alapul véve, egy a nyelvjárási kartográfiában eddig még nem alkalmazott színes ábrázolási technikát dolgozott ki, mert a dél-magyarországi német települések sűrűsége a szimbólumok alkalmazásával nehezen áttekinthetővé tette volna az atlasz térképeit. Az adott sejtszerű térkép a B-területen belüli regionális határok bejelölését is megnehezítette volna. Az Atlasz módszertani innovációi közé tartozik az ERB által kidolgozott ábrázolási technika, amely a nyelvi variabilitás – és ezáltal az egyes nyelvi jelenségek térbeli elterjedtségének – többszintű, azaz differenciált ábrázolását teszi lehetővé.

„Az alaptérkép egy úgynevezett »sejtszerkezetű térkép« (Wabenkarte), mely a kutatópontokat – szám szerint 134-et – területi és közigazgatási kiterjedtségükben tartalmazza. A nyelvi adatok optimális megjelenítése, azaz a kartografálási módszerek kidolgozása során a kutatóterület következő sajátosságaira kellett figyelemmel lenni: Dél-Magyarország nemcsak abban különbözik az ország többi, németek lakta régiójától, hogy igen sűrű kutatóponti hálójával a legkompaktabb és területi kiterjedésében egyúttal a legnagyobb is – a Nyelvatlasz kutatópontjainak több mint a fele itt található –, de a különböző nyugat-közép-német, elsősorban rajnai-frank-hesseni dialektusok dominanciája mellett is meglévő nyelvjárási sokszínűség jellemzi. Ezen adottságok és tények kizárták úgy a szimbólumokkal szemléltető, mind pedig az ún. adatbeíró módszer alkalmazását, mivel mindkét ábrázolástechnika jelentősen megnehezítette volna egyrészt az egyes helyi nyelvjárások vizsgált paradigmáiban meglévő azonosságokon/hasonlóságokon alapuló térképezést, másrészt a különbségek optikai észlelését, különös tekintettel a kevésbé frekvenciát vagy izolált formákra. Megfelelőbbnek és az alaptérkép »sejtszerű« jellegéből következően felhasználóbarátabbnak is bizonyult a nyelvi adatok

kategorizált főbb csoportjainak különböző ún. »alapszínekkel« (kék, zöld, piros, sárga, barna, lila, narancssárga) illetve ezeken belül – a variabilitás differenciáltabb, pl. hangtani, morfológiai megjelenítése érdekében – négy-négy árnyalattal történő reprezentációja. Az egyes színeken belüli árnyalatok kiválasztásánál és meghatározásánál kiemelkedő hangsúlyt fektettünk arra, hogy az emberi szem egyszerre tudja azokat egymástól megkülönböztetni és ugyanahhoz az alapszínhez tartozónak érzékelni is” (ERB MARIA fordítása; BRENNER–ERB–MANHERZ Hrsg. 2008: 10; l. bővebben ERB 2011).

HUTTERER a nyelvatlasz mellett a 70-es évek során számos publikációban megalapozta a hazai német dialektológia és általában a kisebbségi nyelvjárás-kutatás (nyelvjárássziget-, illetve nyelvszigetkutatás) elméleti tudományos kereteit (l. bővebben MANHERZ 2003). A nyelvföldrajz és dialektológia témakörében vitába szállt az újgrammatikusok azon álláspontjával, hogy a nyelvjárásszigetek települési, illetve bázisnyelvjárásai alapját képezik az ún. „honnan jöttek?” kérdés megválaszolásának, vagyis a betelepültek „őshazája” megállapításának, ezzel iránymutatást adva a 60-as, 70-es évek hazai német nyelvjárás-kutatásának. Különösen jelentős A nyelvjárás-kutatás hét tézise című tanulmánya, illetőleg annak második tézise, amelyben egyértelműen állást foglalt amellett, hogy „a nyelvjárás saját nyelvi rendszert alkot, egy önálló korpusz, melynek kutatása módszertani szempontból is egyenértékű más hasonló korpuszok kutatásával” (HUTTERER 1991: 56). Számos módszertani kérdést tárgyalt a nyelvi rétegződés és nyelvi norma (HUTTERER 1991: 63), a nyelvszigetkutatás alapelvei, munkamódszerei (HUTTERER 1991: 100), a nyelvjárás-keveredés és -kiegyenlítődés a nyelvszigeteken (HUTTERER 1991: 87), a nyelvjárás és sztenderd nyelv viszonya és a német-magyar jövevényszavak témakörében, illetve írt a névtani kutatások szerepéről a dialektológiában, a kutatástörténetről, a nyelvjárások grammatikai leírásáról, szociolingvisztikai és többnyelvűségi kérdésekről. A hazai német dialektológia főbb feladatait is kijelölte, amennyiben a német nyelvterület német dialektológiai kutatási eredményeit beépítette saját munkáiba (MATTHEIER 1980; REIN 1983; SCHWOB 1971). A HUTTERER által megfogalmazott főbb feladatok a hazai német dialektológiában: a nyelvjárások belső dinamikájának vizsgálata (nyelvföldrajz ≠ őshazakutatás); nyelvjárások komplex kutatása; kapcsolódás a német nyelvterület kutatási eredményeihez; a magyar nyelvjárás-kutatás tradíciójának figyelembe vétele (transzkripció); a szociológiai sztratifikáció vizsgálata; diakrónia/szinkrónia, grammatika, lexikológia, a szóföldrajz kérdéseinek elemzése.

A fentiek alapján körvonalazódott az a három nagy projekt, amelyhez kapcsolódóan számos diplomamunka, doktori disszertáció, résztanulmány és monográfia, illetve hangfelvétel készült:

1. A magyarországi német nyelvatlasz 1–2. kötete elkészült, nyomtatásban megjelent (B-terület) (BRENNER–ERB–MANHERZ Hrsg. 2008; ERB Hrsg. 2011). Az A-terület (Dunántúli-középhegység, Balaton-felvidék, Budai-hegyvidék) kérdőíveinek adatbázisba való felvétele folyamatosan készül. A C-terület (Nyugat-Magyarország) kutatópontjain lekérdezett anyag adatbázisba rögzítése elkészült, az adatok térképre vitelének előkészítése folyamatban van.

2. Megkezdődött a Magyarországi német tájszótár adatbázisának kiépítése, illetve az alapelvek, majd ehhez kapcsolódva a szócikkek kidolgozása (KNIPF-KOMLÓSI-MÜLLER 2012: 257–269).

3. Az 1962 és 2013 között készült nyelvjárási hangfelvételek digitalizálása megtörtént, így elkészült a hazai német nyelvjárások hangarchívuma (189 település, 340 felvétel, 130 gigabyte, 249 óra).

3. Újabb kutatási irányok és eredmények. A 20. század utolsó 30 évében tematikailag a német nyelvterület dialektológiai és szociolingvisztikai kutatásainak új módszertani eredményei voltak döntően meghatározók (MANHERZ 1977; ERB-KNIPF-KOMLÓSI 2001; KNIPF-KOMLÓSI 2011b; WILD 1986). Előtérbe került a nyelvváltozatok (Varietäten), a nyelvi kontaktusok (Kontaktlinguistik), a nyelvsziget-nyelvjárások és a többségi nyelv sokoldalú kölcsönhatásának kutatása. Az ELTE, a PTE és a Pannon Egyetem Germanisztikai Intézeteinek oktatói a többnyelvűséget, a nyelvi kapcsolatok és a nyelvkeveredés kérdéseit makroszociológiai és szociálpszichológiai szempontból vizsgálták (FÖLDES 2005). Nyelvjárás és identitás (GERNER 2003; BINDORFFER 2001), a nyelvi értéktobblet, a nyelvi norma, a nyelv-váltás (Code-Switching), egy-egy kisebbségi közösség komplex nyelvhasználata, különféle kommunikációs praktikák, egy-egy nyelvjárást beszélő közösség kommunikációs profilja kerültek a hazai német dialektológiai kutatások fókuszába (KNIPF-KOMLÓSI 2009; MIRK 1985, 1997; ERB-KNIPF-KOMLÓSI 2003; ERB 2006). A nyelvi rendszerek leíró vizsgálatait (morfológia, szóképzés, szintaxis: HUTTERER 2003; WILD 1994; MÁRKUS 2003), a szakszókincsek monografikus elemzéseit számos kiváló eredményt tudtak felmutatni (MÜLLER 2011).

KISS JENŐ a dialektológiában megjelenő újabb tendenciákról a következőket írja: „Meglepőnek tetszhet azoknak a véleménye, akik szerint a nyelvtudomány jelenlegi megújulási folyamatának a szociolingvisztika mellett a dialektológia egyik fontos tényezője [...] Megnőtt a joggal hiányolt általános összefüggéseket immár tudatosan kereső elemzések és szintézisek száma. A tudományközi kapcsolatok elevenek, a szociolingvisztikai szemlélet megtermékenyítő hatása kézzel fogható, a nemzetközi szakmai együttműködés korábban nem látott intenzitású [...] (Európai nyelvatlász). A dialektológiára korábban oly jellemző gyűjtő, leltározó stratégia elmozdult a megfigyelő, problémacentrikus szemlélet irányában” (KISS 2002: 14).

Az új irányzatok és kutatási súlypontok megjelenése a kelet-közép-európai nyelvszigetkutatásban megfelelő módszertan és terminológia kialakítását is szükségessé tették. MATTHEIER már 1994-ben felveti a nyelvsziget új definíciójára vonatkozó javaslatát. (MATTHEIER 1994). KNIPF-KOMLÓSI ERZSÉBET 2011-ben már paradigmaváltásról ír: „Az elmúlt évek kutatásai a dialektológia és a szociolingvisztika modern irányzataiban (pl. a kommunikatív, interaktív és perceptuális dialektológiában) a vizsgálat fókuszában nem csupán a megnyilatkozások hagyományosan ismert nyelvi megformáltságát, rendszerszerű (deskriptív) leírhatóságát, valamint – a 70-es és 80-as évek szociolingvisztikai paradigmáinak megfelelően – a nyelvi megnyilatkozások keletkezésének külső (szociokulturális) körülményeit,

hanem mind hangsúlyosabban a nyelvi megnyilatkozások létrehozóit, azaz a beszélőket is figyelembe veszik. Így a kutatásban napjainkban egy beszélő-központú dialektológiai szociolingvisztikai fordulatról beszélünk (LÖFFLER 2010). Ennek ismeretében mondhatjuk, hogy az új és most már meghatározó szemléletváltás eléréséhez a fent megnevezett kutatási irányzatok hosszú fejlődési utat tettek meg. A tudománytörténeti és módszertani szempontból fontos fejlődés része, hogy túllepve az egydimenziós (területi), majd a kétdimenziós (területi és szociális) dialektológiai szemléleten, a háromdimenziós (a pragmatikai fordulat utáni a beszélőre és annak nyelvhasználatára irányuló), tehát a szociális dialektológia paramétereit és módszerei segítségével tudjuk ma már az empiriához kötött vizsgálatokat elvégezni. Jelen esetben az alapul szolgáló tárgynyelvi adatokra épülő rendszernyelvészeti-dialektológiai elemzésen túl, a komplex elemzés folyamatába beleépülnek és ezáltal a figyelem középpontjába kerülnek a pragmatikai jellegű információk is” (KNIPF-KOMLÓSI 2011c, 2011b: 43–44).

A paradigmaváltás megalapozásához természetesen alapvetően empirikus vizsgálatok eredményei vezettek. A hazai német nyelvi kisebbség (Sprachminderheit; KNIPF-KOMLÓSI 2011b: 29–36) kommunikációs gyakorlatának, a környezeti korrelációknak, nyelvválasztásának/nyelvválasztásának, társadalmi szerkezete változásának kérdőíves felmérései és azok eredményei határozták meg az új kutatási irányok kialakulását: KNIPF ERZSÉBET morfológiai és nyelvjárási szóképzésre vonatkozó munkái (KNIPF 2003), WILD KATALIN szintaktikai elemzése a fuldai nyelvjárások körében (WILD 1994, 2003), ERB MARIA a nyelvcserére és a nyelvmegtartásra, a nyelvváltoztatásra, a nyelvváltoztatásvesztésre, a nyelvváltozásra, a nyelvhasználatra, a nyelvmegtartásra és nyelvélénkítésre, illetve a nyelvi attitűdök és sztereotípiák vonatkozásában végzett kutatásai a tarjáni németek körében (ERB 2006), valamint KNIPF nyelvsziget-lexikográfiai, nyelvjárási szókincs- és nyelvváltozatokról, asszimilációról és nyelvi tudatosságról írott tanulmányai hazai és nemzetközi vonatkozásban novumnak minősülnek. Különösen az új terminológia kialakításával kapcsolatos megállapításai iránymutatóak a hazai német dialektológia és a német nyelvterület dialektológiai kutatásai terén. Ilyenek a nyelvi és kommunikatív kompetencia és a generációs jellemzők közötti összefüggésről írottak: „Így a nyelvi és a kommunikatív kompetencia közötti differenciálás jelen esetben már generációs szinten is mérvadó: míg az idős beszélők nyelvi és kommunikatív kompetenciája egyensúlyban van, addig a középső generációs beszélőknél ez már nem így alakul, hiszen egy meglévő szociális kontextusban érvényes kommunikatív kompetencia a legtöbb esetben már nem társul egy ugyanolyan mértékű nyelvi/nyelvjárási kompetenciával, hiszen a kommunikáció során a szókészlet rendszerében komoly hiányok jelennek meg. E kétféle kompetencia megítélésénél végső soron a nyelvi viselkedés pragmatikai jegyeiről van szó, melyek a beszélő részvételét biztosítják a nyelvközösségekben konvencionálisítás révén. Ezt a jelenséget vizsgálva egy szociolingvisztikai koncepcióval, a kétnyelvű beszédmód (bilingualer Sprachmodus, GROSJEAN 1996), ill. a diskurzuselemzésből ismert kommunikatív gyakorlat (kommunikative Praxis, FIEHLER 2000) koncepciójának adaptációjával

magyaráztam. Az ún. kommunikatív gyakorlat voltaképpen a közösségben konvencionalizált és szituációhoz kötött cselekvési minták összessége, amelyek generációról generációra hagyományozódnak és pragmatikai szempontból a közösség tagjai számára kohéziós és egyben nyelvi és szociális orientáló erővel bírnak. A közép-kelet-európai német kisebbségeknél ez a hagyományozás a történelmi események következményeként az 1945 utáni időkben megszakadt, ezért ezek a minták vagy elvesztek, vagy teljesen megváltoztak” (KNIPF-KOMLÓSI 2011c).

A paradigmaváltást és az új terminológia kialakítását a nyelvi és nyelvjárási valóság nagymértékben befolyásolta a hazai németiség vonatkozásában. A német nyelvközösség ma már nem tekinthető homogénnek, hanem dinamikusan változó heterogén közösségekről van szó, egyre kevesebben vannak a nyelvjárást beszélők, a magyar nyelv mint domináns nyelv nagymértékben befolyásolja nyelvhasználatukat, a generációs struktúrák is átalakultak, számos akkulturációs és asszimilációs folyamat figyelhető meg, s ez jelentősen meghatározza csoporttudatukat (KNIPF-KOMLÓSI 2006, 2011b: 19; ERB 2004; FÖLDES 2005).

A fentiekben vázolt elméleti keretben készült számos, az empirikus kutatások eredményeit elemző dolgozat az utóbbi évtizedekben. KLAUS MATTHEIER 2002-ben egy a Germanisztikai Intézetben kiadott születésnapj ünnepi kötetben a hazai német nyelvjáráskutatásról a következőket írja: „a korábbi budapesti látogatásom és az önökkel folytatott megbeszélések, ill. az itt hallott előadások során a magyarországi német nyelvszigetkutatás felkeltette érdeklődésemet a nyelv-szigetek iránt” (MATTHEIER 2002: 135). A nyelvsziget-dialektológia németországi megújítója a hazai német dialektológiát jól ismerte, motiválták őt az itteni kutatások, az itt végzett terepmunka, elméleti munkásságát a mi kutatóink is naprakészen alkalmazták.

2002 és 2013 között a magyarországi német dialektológia több kutatási irányban – a fentiekén túl is – jelentős eredményeket hozott létre. A hagyományos részdiszciplínák változatos tematikával szintén jelen vannak a nyelvszigetek kutatásában, módszertani sokféleséget mutatva. A legfontosabb kutatók és publikációik a következők: a nyelvjárás és a többségi nyelv kölcsönhatása területén (ERB 2012; KNIPF-KOMLÓSI 2011a); a nyelvi átadás/átvétel folyamata, jövevényszó-kutatás (ERB 2006, 2012); a nyelvjárási morfológia és szóképzés terén (KNÁB 1994; KNIPF-KOMLÓSI 2003); a fonetika és fonológia, illetve nyelvjárásleírás terén (BRENNER 2004; MÁRKUS 2003, 2013); az identitás kérdésében (GERNER 2003; BINDORFFER 2005; HUBER 2011); a szintaktikai kutatások terén (WILD 1994); a névtudományi vizsgálatok terén (SZILÁGYI-KÓSA 2011); forrás- és szövegkiadások vonatkozásában (MANHERZ 1985, 1986b, 2011).

Külön ki kell emelni KNIPF-KOMLÓSI ERZSÉBET 2011-ben, a ZDL sorozatban megjelent kisebbségi német nyelvváltozatról szóló munkáját (KNIPF-KOMLÓSI 2011b), melynek alapját akadémiai doktori értekezése alkotta. A munka a szerző három évtizedes kutatómunkájának egy részét képezi, és az első szociolingvisztikai „alapozottságú” elemzése a Bácskában élő magyarországi német kisebbség szókincsének. Empirikus vizsgálatai alapján gazdag nyelvi példaanyagon mutatja be azokat a dinamikus folyamatokat, amelyek a nyelvi rendszer minden szintjén

bekövetkeztek és zajlanak, és zömében külső nyelvi hatásokkal magyarázhatók. A dolgozat középpontjában a szókincs és a szóképzés változása áll. KNIPF-KOMLÓSI ERZSÉBET igen sok, a nyelvjárást még aktívan beszélő adatközlő autentikus megnyilatkozását gyűjtötte össze, és a nyelvi változásokat – elsősorban a nyelvjárási szókincs alakulását – a generációk nyelvhasználatát elemezve és rendszerezve mutatja be. Módszertani szempontból jelentős az általa kidolgozott tudományelméleti keret, amely szerint csak komplex makro- és mikroszociológiai tényezők ismeretében lehet a nyelvi rendszer és a nyelvhasználat változásának okait feltárni. Az általa kidolgozott és alkalmazott elmélet és módszertani keret különösen a nyelvi kontaktusok kutatásához nyújt új szempontokat, jelentősen hozzájárul a nyelvsziget-dialektológia 21. századi korszerű értelmezéséhez, a nyelvi kisebbségek nyelvészeti, szociológiai, kulturális elemzéséhez.

A szerzőt idézve munkájáról: „A munka három nagy, az empirikus nyelvészet tárgyköréhez kapcsolódó nyelvészeti részterület, a dialektológia, a szocio- és kontaktusnyelvészet, valamint a pragmatika elméleti-módszertani meglátásait és eredményeit ötvözi és helyezi egy egységes keretbe a vizsgálatom tárgyát képező német nyelvnek marginalitásba szorult, jóllehet a világ sok más területén hasonló változataiban meglévő és még használt változatának elemzéséhez. Első lépésben a német nyelvterületen jelentős hagyományokkal rendelkező dialektológiai iskolák és irányzatok apparátusából és módszereiből, valamint a hazai germanisztika jeles nyelvsziget-kutatóinak eredményeiből (HUTTERER 1991, MANHERZ 1977, WILD 1986, 2003) kiindulva vázoltam fel ennek a külső nyelvsziget változatnak (Außensprachinsel) a rendszerét a lexika és szóalkotás szintjén, rögzítve ezzel a nyelvváltozat statikus állapotát. A kettős beágyazottság elve alapján a nyelv dinamikus része, maga a nyelvhasználat voltaképpen nyelven belüli (sprachinterne) és nyelven kívüli (sprachexterne) tényezők és paraméterek összjátéka, melynek leírásához bizonyos rendező elvek feltárására volt szükség. A nyelvi megnyilvánulások elemzésekor az egyik meghatározó elvnek a beszélők kora és a generációs struktúra figyelembe vétele bizonyult. Ha a kisebbségi nyelvváltozat fejlődésdinamikájában nyelvének lefelé ívelő szakaszáról – nyelvvesztésről, a nyelv leépüléséről, nyelv váltásról – beszélünk, akkor voltaképpen három sík összehangolását tesszük meg: egyszerre kell figyelembe venni a nyelv strukturális változásait, a nyelvhasználat változásait és természetesen a beszélők nyelvi és kommunikatív kompetenciájának változásait is. Minden nyelvi megnyilatkozás a beszélő tapasztalati horizontját tükrözi: szocializációs folyamatait, világtudását, emocionális diszpozícióit. A vizsgált nyelvközösség tekintetében szociálpszichológiai értelemben egy stigmatizált nyelvváltozatról beszélünk, mely a beszélők tudatában negatív (bizonyos generációkban tiltott) élményként vésődött be, és amely minden szociális helyzetben, interakcióban negatív (becsmérlő) értékítéletnek volt kitéve. Ugyanakkor a kisebbségre kívülről nehezedő nyomás – a magyar nyelv magas szintű elsajátítása a szociális felemelkedés reményében – társult a stigmatizált anyanyelv megélésével. E kettő együtt tovább erősítette a közösség asszimilációs hajlandóságát, készségét, melynek következménye, hogy a nyelv-

közösség szociolingvisztikai rétegződése a generációs struktúrával áll korrelációban” (KNIPF-KOMLÓSI 2011c: 3–4).

A szűkebben vett dialektológiai kutatások mellett jelentősen megnőtt az azok számára nélkülözhetetlen történeti és társadalomtörténeti, illetve néprajzi kutatások eredményeit bemutató publikációk száma, amelyek szinte a 24. órában egy kisebbség életformáját szociális kontextusban is elemzik (MANHERZ 1998; MANHERZ–WILD 2002). Az ELTE Germanisztikai Intézetének gondozásában és kiadásában a *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen* sorozatban 28 kötet jelent meg eddig, a magyarországi németek kismesterségeit bemutató sorozat (*Ungarndeutsches Handwerk*) 2 kötet, az *Ungarndeutsche Studien* című sorozat 6 kötet (szerk. MANHERZ), az *Ungarndeutsches Archiv* 11 kötet (szerk. KNIPF-KOMLÓSI–MANHERZ) és egy bibliográfia (B. SZABÓ–HUBER–SZABÓ 2008) nyomtatásban megjelent.

A fenti áttekintésnek elsődleges célja az volt, hogy a magyarországi német dialektológia kutatási tematikáját és legfontosabb eredményeit bemutassuk, kiemelve ebben a folyamatban az ELTE BTK Germanisztikai Intézete munkatársainak szerepét.

Kulcsszók: magyarországi német nyelvjárások, nyelvatlasz, fonetikai transzkripció, pragmatikai fordulat, paradigmaváltás a német dialektológiában.

Hivatkozott irodalom

- BINDORFFER, GYÖRGYI 2005. „Wir Schwaben waren immer gute Ungarn”. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Ungarndeutsches Archiv* 8. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 7–179.
- BRENNER, KOLOMAN 2004. Plosive der deutschen Dialekte in Westungarn. Eine kontrastive akustische Analyse. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Budapester Beiträge zur Germanistik* 44. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 5–166.
- BRENNER, KOLOMAN – ERB, MARIA – MANHERZ, KARL Hrsg., 2008. *Ungarndeutscher Sprachatlas (UDSA). Südungarn*. Erster Halbband. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 7–406.
- ERB, MARIA 2004. Wo man Gulasch, Pogatscherl und Palatschinken aufsesséken tut – Korpusbasierte Untersuchungen zur semantischen Einbettung ungarischer Lehnwörter in die neueren deutschen Sprachinselmundarten von Ungarn. In: BRDAR-SZABÓ, RITA – KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH Hrsg., *Lexikalische Semantik, Phraseologie und Lexikographie: Abgründe und Bürcken. Festgabe für Regina Hessky*. Duisburger Arbeiten zur Sprach- und Kulturwissenschaft 57. Peter Lang, Frankfurt am Main et al. 79–106.
- ERB MARIA 2006. „[...] wail’s Lem es so procht hot [...]” / „[...] mert így hozta az élet” – A nyelvcsere és a nyelvmegőrzés dimenziói a magyarországi németeknél a tarjáni közösség példáján. In: TÓTH ÁGNES – VÉKÁS JÁNOS szerk., *Egység a különbözőségekben. Az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek*. Érték és Valóság 6. Friedrich Ebert Stiftung, Budapest. 103–136.
- ERB, MARIA 2011. Ungarndeutscher Sprachatlas (UDSA) – Datenerfassung, Kartierungsmethoden und Erkenntnismöglichkeiten am Beispiel des Ersten Halbbandes/Südungarn. In: GEYER, INGEBORG – GLAUNINGER, MANFRED – BARABAS, BETTINA Hrsg.,

- „Wort-Schätze“ der „Sprach-Inseln“. *Lexikologische und lexikografische Aspekte ausgewählter Varietäten des Deutschen außerhalb seines geschlossenen Verwendungsareals*. Beiträge zur Sprachinselforschung 20. Praesens, Wien. 33–54.
- ERB, MARIA Hrsg., 2012. *Ungarndeutscher Sprachatlas (UDSA). Südungarn*. Zweiter Halbband. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 8–459.
- ERB, MARIA 2012. Wenn das Fremde zum Eigenen wird. Korpusbasierte Untersuchungen zu den ungarischen Lehnwörter der nachtürkischen deutschen Sprachinselmundarten von Ungarn bis 1945. In: MANHERZ, KARL – KNIPF, ELISABETH Hrsg., *Budapester Beiträge zur Germanistik* 46. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 4–385.
- ERB MARIA – KNIPF ERZSÉBET 2001. A magyarországi német kisebbség nyelve és nyelvhasználata az ezredfordulón. In: SISÁK GÁBOR szerk., *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest. 311–328.
- ERB, MARIA – KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH 2003. Überlegungen zu den Sprachfunktionen bei Sprachinselminderheiten. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Gedenktagung zu Ehren von Claus Jürgen, Hutterer und Karl Mollay. Budapester Beiträge zur Germanistik* 38. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 77–87.
- ERB, MARIA – KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH 2007. Hrsg., Tradition und Innovation. Beiträge zur neueren ungarndeutschen Forschungen. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Ungarndeutsches Archiv* 9. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 7–326.
- FIEHLER, REINHARD 2000. Gesprochene Sprache – gibt’s die? In: ÁGEL, VILMOS – HERZOG, ANDREAS Hrsg., *Jahrbuch der ungarischen Germanistik*. GUG/DAAD, Budapest–Bonn. 93–105.
- FÖLDES, CSABA 2005. *Kontaktdeutsch. Zur Theorie eines Varietätentyps unter transkulturellen Bedingungen von Mehrsprachigkeit*. Günter Narr, Tübingen.
- GERNER, ZSUZSANNA 2003. Sprache und Identität in Nadasch/Mecseknádasd. Eine empirische Untersuchung zur Sprachkontaktsituation und Identitätsbildung in der ungarndeutschen Gemeinde Nadasch. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Ungarndeutsches Archiv* 7. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 5–170.
- GROSJEAN, FRANCOIS 1999. The bilingual’s language modes. In: NICOL, JANET L. – LANGENDOEN, TERRY D. Hrsg., *Language Processing in the Bilingual*. Blackwell, Oxford. 1–22.
- HUBER, ÁGNES 2011. *Identität bei den Ungarndeutschen*. PhD-értekezés. ELTE BTK Germanisztikai Intézet. Kézirat.
- HUTTERER, CLAUS JÜRGEN 1960. *Geschichte der ungarndeutschen Mundartforschung*. In: HUTTERER, CLAUS JÜRGEN – GROSSE, SIEGFRIED Hrsg., *Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse*. Bd. 106. Heft 1. Akademie Verlag, Berlin. 1–96.
- HUTTERER, CLAUS JÜRGEN 1961. Hochsprache und Mundart bei den Deutschen in Ungarn. In: HUTTERER, CLAUS JÜRGEN – GROSSE, SIEGFRIED Hrsg., *Hochsprache und Mundart in Gebieten mit fremdsprachigen Bevölkerungsteilen*. Akademie, Berlin. 33–71.
- HUTTERER, CLAUS JÜRGEN 1962. *Fragebuch zum Ungarndeutschen Sprachatlas*. ELTE BTK Német Nyelv és Irodalom Tanszék. Kézirat.
- HUTTERER, CLAUS JÜRGEN 1963. *Das ungarische Mittelgebirge als Sprachraum*. Niemeyer, Halle an der Saale.

- HUTTERER, CLAUS JÜRGEN 1991. Aufsätze zur deutschen Dialektologie. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Prof. Dr. C. J. Hutterer zum 60. Geburtstag gewidmet*. Ungarndeutsche Studien 6. Tankönyvkiadó, Budapest. 9–491.
- HUTTERER, KLAUS JÜRGEN 2003. Die Deutsche Mundart von Gestitz/Várgesztes. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Gedenktagung zu Ehren von Claus Jürgen, Hutterer und Karl Mollay. Budapester Beiträge zur Germanistik* 38. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 268–323.
- HUTTERER, CLAUS JÜRGEN – MOLLAY, KARL 1965. Deutsche Mundartforschung in Ungarn. *Zeitschrift für Mundartforschung* 32: 130–132.
- JUHÁSZ, MÁRTA 2009. *Die Mundart von Tscholnok/Csolnok. Sprachsystem einer ungarndeutschen Varietät*. PhD-értekezés. ELTE BTK Germanisztikai Intézet. Kézirat.
- KISS JENŐ 2002. Dialektológia és nyelvtudomány: Hagyomány és korszerűség. *Magyar Nyelvjárások* 40: 3–20.
- KNÄB, ELISABETH 1994. *Passivkonstruktionen in der Mundart von Nadwar/Nemesnádudvar*. Doktori disszertáció. PTE BTK Germanisztikai Intézet. Kézirat.
- KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH 2003. Die Substantivableitung in der Mundart. Ein Beitrag zur Substantivderivation am Beispiel einer ungarndeutschen Mundart. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Budapester Beiträge zur Germanistik* 42. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 7–174.
- KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH 2006. Sprachliche Muster bei Sprachinselsprechern am Beispiel der Ungarndeutschen. In: BEREND, NINA – KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH Hrsg., *Sprachinselwelten – The World of Language Islands*. Peter Lang, Frankfurt am Main. 39–57.
- KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH 2008. Ungarn. In: EICHINGER, LUDWIG – PLEWINA, ALBRECHT – RIEHL, CLAUDIA Hrsg., *Handbuch der Sprachminderheiten in Mittel- und Osteuropa*. Gunter Narr Verlag, Tübingen. 265–329.
- KNIPF-KOMLÓSI ELISABETH 2009. A nyelvváltozás nyomai egy magyarországi német nyelvjárás példáján. In: É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA szerk., *Nyelvelmélet és dialektológia*. PPKE, Piliscsaba. 133–148.
- KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH 2011a. Wortneubildungen als Beispiele des lexikalischen Wandels. In: BALOGH, ANDRÁS – VARGA, PÉTER Hrsg., „*das Leben in der Poesie*”. *Festschrift für Magdolna Orosz zum 60. Geburtstag*. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 353–360.
- KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH 2011b. Wandel im Wortschatz der Minderheitensprache. Am Beispiel des Deutschen in Ungarn. In: SCHMIDT, JÜRGEN ERICH – KÖNIG, WERNER – STELLMACHER, DIETER Hrsg., *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik. Beihefte*. Band 145. Franz Steiner Verlag, Stuttgart. 9–293.
- KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH 2011c. *Wandel im Wortschatz der Minderheitensprache (A kisebbségi német nyelvváltozat szókészletének változásai)*. Akadémiai doktori értekezés tézisei. Kézirat.
- KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH 2012. Nationale Varietäten und sprachliche Variation am Beispiel des Deutschen. Eine Problemskizze. In: SZABÓ DÁVID szerk., *Szavak, frazémák, szótárak. Írások Bárdosi Vilmos 60. születésnapjára*. ELTE BTK Francia Tanszék – Egyetemközi Francia Központ, Budapest. 33–45.
- KNIPF-KOMLÓSI ERZSÉBET – MÜLLER MÁRTA 2012. A magyarországi német nyelvjárások szótára. Egy készülő nyelvjárássziget-szótárról. *Magyar Nyelv* 108: 257–269.

- KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH – RIEHL, CLAUDIA MARIA Hrsg., 2012. *Kontaktvarietäten des Deutschen synchron und diachron*. Praesens-Verlag, Wien.
- MANHERZ, KARL 1968. *Deutsche Mundarten im Pilisch-Gebirge*. Doktori disszertáció. ELTE BTK Német Nyelv és Irodalom Tanszék. Kézirat.
- MANHERZ, KARL 1977. *Spracheographie und Sprachsoziologie der deutschen Mundarten in Westungarn*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MANHERZ, KARL 1985. Die ungarndeutschen Mundarten und ihre Erforschung in Ungarn. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen* 5. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 27–38.
- MANHERZ, KARL 1986a. Deutsche Mundarten im Pilisch-Gebirge. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Ungarndeutsche Studien* 3. Tankönyvkiadó, Budapest. 7–137.
- MANHERZ, KARL 1986b. Das Christigeburtspiel und Paradeisspiel aus Zanegg/Mosonszolnok auf dem Heideboden. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen* 6. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 7–81.
- MANHERZ, KARL Hrsg., 1998. *Die Ungarndeutschen*. Útmutató Kiadó, Budapest. 3–128.
- MANHERZ, KARL Hrsg., 2003. *Gedenktagung zu Ehren von Claus Jürgen Hutterer und Karl Mollay am 24. November 2000*. Budapesti Beiträge zur Germanistik 38. ELTE Germanistisches Institut, Budapest.
- MANHERZ, KARL 2011. *Der Sankt-Johanner Kodex. Original Handschrift und Textband*. 1–2. ELTE Germanistisches Institut – Pytheas Verlag, Budapest.
- MANHERZ, KARL – WILD, KATHARINA 2002. Zur Sprache und Volkskultur der Ungarndeutschen. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Ungarndeutsches Archiv* 3. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 7–180.
- MÁRKUS, ÉVA 2003. Deutsche Mundarten im Ofner Bergland. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Ungarndeutsches Archiv* 4. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 3–290.
- MÁRKUS, ÉVA 2013. *Die deutsche Mundart von Deutschpilsen/Nagybörzsöny*. Habilitációs értekezés. ELTE BTK Germanistisches Institut, Budapest. Kézirat.
- MATTHEIER, KLAUS J. 1980. *Pragmatik und Soziologie der Dialekte. Einführung in die kommunikative Dialektologie des Deutschen*. Quelle und Meyer, Heidelberg.
- MATTHEIER, KLAUS J. 1994. Theorie der Sprachinsel. Voraussetzungen und Strukturierungen. In: BEREND, NINA – MATTHEIER, KLAUS J. Hrsg., *Sprachinselforschung. Eine Gedenkschrift für Hugo Jedig*. Peter Lang, Frankfurt am Main. 333–348.
- MATTHEIER, KLAUS J. 2002. Sprachinseln als Arbeitsfelder. Zu den zentralen Forschungsdimensionen der Erforschung deutscher Sprachinseln. In: ERB, MARIA – KNIPF-KOMLÓSI, ELISABETH – OROSZ, MAGDOLNA – TARNÓI, LÁSZLÓ Hrsg., „*Und thut ein Gnügen seinem Amt*”. *Festschrift für Karl Manherz zum 60. Geburtstag*. Budapesti Beiträge zur Germanistik 39. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 135–145.
- MIRK, MÁRIA 1985. Der Fachwortschatz der Bergmannsprache in der deutschen Mundart von St. Iwan bei Ofen/Pilisszentivan. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen* 5. Tankönyvkiadó, Budapest. 125–182.
- MIRK, MÁRIA 1997. Sprachgebrauch in Pilisszentiván/St. Iwan bei Ofen. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Ungarndeutsches Archiv* 1. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 99–238.
- MÜLLER, MÁRTA 2011. Lexikalisch-semantische Merkmale der Handwerk-Fachwortschätze in Werischwar/Pilisvörösvár. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Ungarndeutsches Archiv* 12. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 5–268.

- REIN, KURT 1983. Bestimmende Faktoren für den variierenden Sprachgebrauch des Dialektsprechers. In: BESCH, WERNER et al. Hrsg., *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 1443–1455.
- SCHWOB, ANTON 1971. *Wege und Formen des Sprachausgleichs in neuzeitlichen ost- und südostdeutschen Sprachinseln*. Oldenbourg, München.
- B. SZABÓ, KÁROLY – HUBER, ÁGNES – SZABÓ, DEZSŐ Hrsg., 2008. Bibliographie zur Geschichte, Sprache, Volkskultur und Literatur der Ungarndeutschen 1945 – 2007. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Ungarndeutsches Archiv* 10. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 5–182.
- SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ 2011. *Ungarndeutsche Personennamen im Plattenseeoberland. Eine anthroponomastische Langzeitstudien in Deutschbarnag/Barnag und Werstuh/Vöröstó*. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Ungarndeutsches Archiv* 11. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 6–250.
- WILD, KATHARINA 1986. Untersuchungen zur Syntax der Konjunktionalsätze in der Bawatzer (Babarc) Mundart. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Ungarndeutsche Studien* 3. Tankönyvkiadó, Budapest. 139–221.
- WILD, KATHARINA 1994. *Syntax der eingeleiteten Nebensätze in den Fuldaer deutschen Mundarten Südungarns*. Studies in Modern Philology 11. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- WILD, KATHARINA 2003. Zur komplexen Analyse der 'Fuldaer' deutschen Mundarten Südungarns. In: MANHERZ, KARL Hrsg., *Ungarndeutsches Archiv* 6. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 6–167.

On German dialectology in Hungary: Research trends and results

This paper gives an overview of research on German dialects conducted over the past fifty years in this country, and presents some of the results achieved so far. It introduces the projects of the Institute of Germanic Studies of Eötvös Loránd University (Ungarndeutscher Sprachatlas – UDSA.; Wörterbuch der ungarndeutschen Mundarten – WUM.; Tonarchiv der ungarndeutschen Mundarten), as well as the theoretical and methodological innovations in the study of dialectology and sociolinguistics. German dialect islands in Hungary have to face language loss (Sprachverlust) by the early 21st century, even though communication in the local dialect can still be studied in certain generations of speakers. New trends in dialectology and sociolinguistics (communicative, interactive, and perceptual dialectology) now occupy the focus of interest, and special attention is devoted to the socio-cultural environment of speakers, the producers of linguistic utterances. In the study of German dialects in Hungary, we can speak of a speaker-centred dialectological-sociolinguistic paradigm shift.

Keywords: German dialects in Hungary, language atlas, phonetic transcription, pragmatic turn, paradigm shift in German dialectology.

MANHERZ KÁROLY
Eötvös Loránd Tudományegyetem